

Naisten muistelmat 1990-luvun Venäjällä

M a r j a R y t k ö n e n

Muistelmat ja nykyisyys

Neuvostoaikaa käsittelevät muistelmat, omaelämäkerrat ja dokumentaariset kertomukset nousivat merkittäväksi ilmiöksi 1990-luvulla, kun entisen Neuvostoliiton historiaa arvioitiin kriittisestä näkökulmasta. Mm. Rosalind Marsh (1995, 43) on esittänyt, että perestroikan aikana neuvostokansalaisilla oli tarve saada tietää totuus maan historian virallisesti vaietuista aiheista. On syytä huomata se, että julkaistut muistelmat ja käynnissä ollut muisteluprosessi kertovat ennen kaikkea omasta ajastaan, kirjoittamisen hetkestä, ja siinä vallalla olevista diskursseista ja poliittisista suuntauksista. Kun muistelmakirjoittajat sanovat siis paljastavansa ”totuuden”, kertovansa tapahtumista niin kuin ne ”todellisuudessa” olivat, on kyse tietystä tavasta hahmottaa menneisyyttä näkökulmasta, joka ei välttämättä ole vähemmän ideologinen tai yksipuolinen kuin aikaisempi (Gradszkova 2002, 503-504). Perestroikan aikana esiin tullut tarve tietää ”totuus” menneisyyden tapahtumista käänsi katseen yhteiskunnan sellaisiin puoliin, jotka aikaisemmin olivat valtakirjauksen marginaalissa ja jotka olivat kriittisiä sitä kohtaan. Vaikka tässä artikkelissa käsitellyt muistelmat ja niiden kirjoittajien näkökulma ovat kriittisiä neuvostojärjestelmää ja -valtaa kohtaan, se ei tarkoita, etteikö toisenlaisiakin näkökulmia esiinny tänä aikana julkaistussa kirjallisuudessa.

Muistelmakirjallisuuden suosio menneisyyden tapahtumien tilitysväylänä kasvoi jo 1980-luvulla. 1990-luvulla tämä prosessi jatkui, mutta yhteiskunnallinen ja poliittinen tilanne oli kuitenkin hyvin toisenlainen. Yksi aikakausi, neuvostokausi, oli virallisesti päättynyt ja toinen alkanut. Vaikka muistelmien kirjoittajat käsittivät usein ”kansalaisvelvollisuudekseen kertoa totuus” menneisyydestä (Borštšagovski 1999, 11), oli muistelmilla ja omaelämäkerrallisella kirjallisuudella myös muita ajankohtaisia tehtäviä. Julia Gradszkovan (2002, 504) mukaan historiankirjoitus fokuusoituu erilaisten ”totuuksien” väliseen kamppailuun, jossa sellaiset vaikeasti kuvattavat elämänaikat kuten jokapäiväinen elämä ja ihmisten tunteet jäivät usein ulkopuolelle. Muistelmien suosio on ehkä osaltaan oire tästä puutteesta. Svetlana Aleksijevitš (2000, 38), valkovenäläinen kirjailija ja toimittaja, on todennut, että hänelle omaelämäkerrallisissa ja dokumentaarisisissa kertomuksissa historiallisia faktoja ovat tunteet, eivät tapahtumat. Se mitä kerrotaan, on tärkeää, mutta vielä tärkeämpää on se, miten kerrotaan. Tunnettu venäläinen nykykirjailija Sergei Gandlevski toteaa, että muistelmat ja dokumentaarinen kirjallisuus ovat suosittuja siksi, että neuvostoaikana ihmiset saivat kyllikseen kuvitteellisuudesta, ”keinotekoisesta todellisuudesta” ja haluavat nyt palauttaa ”todellisuudelle sen uskottavuuden” (Gandlevski 1999, 15). Tämä kuvastuu ainakin väitöskirjatutkimusta varten läpikäymissäni teksteistä, joissa kirjoittajan itse itselleen asettamana ja julkituotuna tehtävänä on kuvata menneisyyden tapahtumia todenmukaisesti. Kaikki kirjoittajat myös pidättävät itsellään

oikeuden määrittellä totuus ja totuudenmukaisuus nimenomaan omista subjektiivisista lähtökohdistaan. Ihmisoikeusaktivisti Jelena Bonner (1994, 5) kirjoittaa muistelmissaan: ”Jos minulta kysytään: Onko tämä tapahtunut? – vastaan: Ei. Jos minulta kysytään: Onko tämä totta? – vastaan: Tietenkin.” Tätä voidaan pitää mottona käsittelemilleni teksteille. Niissä kuvatut tapahtumat eivät välttämättä ole totuudenmukaisia, mutta ne ovat tosia ainakin kirjoittajalle, ja saman kokenut voi ne tunnistaa todeksi.

Mistä 1990-luvun muistelmien naiskirjoittajat sitten kertoivat ja miten? Mitä odotuksia, millaista vastakaikua kirjoittajat halusivat tekstillään herättää, mihin odotuksiin he vastasivat? Mistä me puhumme, kun puhumme muistelmatekstistä tai omaelämäkerrallisesta tekstistä? Mitä me itse asiassa luemme, kun luemme omaelämäkertaa? Näihin kysymyksiin hahmottelen vastauksia tässä artikkelissa, joka pohjautuu aiheesta tekemääni väitöskirjatutkimukseen (ks. Rytönen 2004).

Subjektiivisuus

Venäjän-tutkimuksen alalla tehty naistutkimus lähtee siitä tosiasiasta, että naisten toiminta, kulttuuri ja elämä ovat olleet marginaalinen osa Venäjän kulttuurin, yhteiskunnan ja historian tutkimusta ja ansaitsevat tulla huomioduksi paremmin. Yksi tärkeistä tutkimuskohteista ja metodologisista tavoitteista on tutkia naisten toimijuutta ja naisten käsityksiä itsestään subjektina eikä objektina, jonka yhteiskunnan toimet ovat milloin ”vapauttaneet” milloin ”alistaneet”.

Kirjallisuus ja sen osana omaelämäkerrat ja muistelmat ovat tärkeitä lähteitä tutkittaessa naistoimijuutta. 1980-luvun feministinen kirjallisuudentutkimus nosti omaelämäkerrallisen kirjallisuuden yhdeksi keskeisistä naisen kokemuksen ja toimijuuden ilmentymistä. Ensimmäisiä venäläisten naisten omaelämäkerrallista kirjallisuutta sukupuolen näkökulmasta tarkastelleita kirjallisuudentutkijoita on Barbara Heldt, joka esitti teesin siitä, että omaelämäkerta on (lyriikan ohella) genre, jonka kautta naiskirjoittajat voivat

luoda oman elämän mallinsa välttämien venäläisessä kirjallisuudessa vallitsevat klassiset naiskuvat (Heldt 1987, 66, 102, 145). Venäläisten naisten omaelämäkerrat ovat hyvin hedelmällinen ja rikas tutkimusaihe, josta saadaan tietoa niin naisten julkisen kuin ei-julkisenkin elämänpiirin toimijuudesta (ks. esim. Liljeström, Rosenholm & Savkina 2000; Hoogenboom 1996; Savkina 2001; Holmgren 1993 ja 1994).

Muistelmissa ja omaelämäkerroissa naiskirjoittajat esittävät oman elämänsä ja kokemuksensa kirjallisen diskurssin kautta ja tuovat ne osaksi sosiaalista ja kulttuurista tilaa, kirjallisuutta ja historiaa. Kirjoittamiseen myös vaikuttavat vallalla olevat puhetavat ja määritelmät siitä, mitä odotuksia omaelämäkertoja ja muistelmia kohtaan kulttuurissa on, mikä on kirjailijan ja erityisesti kirjoittavan naissubjektin positio kulttuurissa. Oman tutkimukseni kuluessa jouduin pohtimaan sitä, miten tutkia muistelmia ja omaelämäkertoja, mitä näiden tekstien ominaispiirteet ovat verrattuna kaunokirjallisiin teksteihin ja mitä kirjalliset tekstit voivat kertoa menneisyydestä tai minuuden kokemuksista.

Strukturalistisen ja poststrukturalistisen kirjallisuudentutkimuksen mukaan kirjoitettu teksti, niin kuin myös tekstin tekijä, ovat kulttuurin ja kielen rakenteiden muokkaamia, kielellisiä konstruktioita (ks. Bossinade 2000, 143). Tämän näkökannan mukaan myös kerronnassa kuvattu kokemus ja kerronnan ”minä” ovat kielessä luotuja konstruktioita, joille todellisuuden referentillä ei välttämättä ole mitään merkitystä. Tätä käsitystä vastaan on kuitenkin esitetty kritiikkiä. Shlomith Rimmon-Kenan on käsitellyt teoreettista kiistaa siitä, onko ”minä” olemassa ennen kieltä vai puhuuko kieli meidät, eli onko kieli mimeettinen vai ei-mimeettinen järjestelmä (Rimmon-Kenan 1995, 20-22). Kielen, kirjallisuuden ja kerronnan tutkimuksessa voidaan kiistellä siitä, onko olemassa todellisuutta tai minuutta ennen kieltä vai luoko kieli ne. Ns. ei-mimeettisen katsantokannan mukaan ”...kieli ja kirjallisuus nähdään todellisuuden luomisena eikä uudelleen luomisena. (...) [E]i-mimeettiset lähestymistavat usein tyystin sulkeistavat

todellisuuden, ja kirjallisuuden sanotaan tuottavan pelkkää tekstuaalisuutta” (emt., 18-19). Tämän näkökannan mukaan kirjallisuuden ja kielen esiin tuoma minuus on vain kielen luoma lingvistinen minuus vailla viittaussuhdetta todellisuudessa elävään, ruumiilliseen minään. Rimmon-Kenan viittaa kuitenkin artikkelissaan esimerkiksi feministiseen ja monikulttuurisuuden tutkimukseen, joissa ”minuus” usein saa takaisin inhimillisyytensä: ”Osaksi taustalla on halu antaa ääni systeemin vaientamille. Se on myös osa pyrkimystä pelastaa nais- ja vähemmistökirjailijat unohduksesta, johon patriarkaatti tai enemmistö on ne tuominut” (emt., 22).

Rimmon-Kenanin mielestä ei ole hedelmällistä pohtia ”kumpi oli ensin”, kieli vai minuus, vaan subjektuuden ja minuuden – hän käyttää molempia käsitteitä – ongelmaa voitaisiin pikemminkin lähestyä kerronnan kautta. Kun otetaan huomioon se, miten kerronta tapahtuu, ja että sen kautta luodaan ja representoidaan minuutta, ja että kerronnalla voi olla eri funktioita, voidaan välttää teoreettinen kiista todellisuuden ja kielen suhteesta. Tällöin keskeiseksi tutkimuskohteeksi nostetaan kerronnan teko ja huomio kiinnittyy ”itse kurkottavaan eleeseen, tavoittamisen aktiin, väittämättä että ’itse asiaa’ koskaan tavoitetaan” (emt., 29-30).

Samankaltainen kiista on koskenut naiskokemuksen ja -toimijuuden tutkimista naiskirjallisuuden kautta. Naisten kirjoittamia tekstejä tutkitaan usein representaationa naisten kokemuksesta, jolloin tekijän (tai lukijan) sukupuoli itsessään on naiseuden representaation tausta. Tätä lukutapaa on kritisoitu ”essentialistiseksi” käsitykseksi sukupuolesta, jossa liiaksi yksinkertaistetaan kerronnan, kertovan subjektin ja vastaanottajan välisiä suhteita (ks. esim. Kosonen 1995, 173-174). Feministiteoreetikko Sara Ahmed on esittänyt, ettei tekijän tai lukijan sukupuoli sinänsä ole tausta sukupuolierosta. On otettava huomioon tutkimuksen konteksti ja vastattava kysymykseen, miksi on tärkeää lukea naisten kirjoittamia tekstejä, miksi on tärkeää ottaa huomioon naissubjekti ja hänen kokemuksensa (Ahmed 1998, 127-128). Femi-

nistinen kirjallisuudentutkimus on syntynyt siitä lähtöasetelmasta, että kirjallisuudentutkimus oli ja on painottunut miesten kirjoittamiin teksteihin ja naisten kirjoittamat tekstit ovat jääneet unohduksiin. Tämä havainto perustelee osaltaan sitä, miksi on relevanttia ottaa huomioon sukupuolen vaikutus kirjallisuudessa ja sen tutkimuksessa ja miksi on oleellista tutkia nimenomaan naisten tuottamia tekstejä. Bella Brodzki ja Celeste Schenck (1988, 14) kirjoittavat, että on tärkeää ”säilyttää sukupuolieron merkitys ja tuoda esille naissubjektius putoamatta essentialismin kuoppaan tai pakenematta silkkään tekstuaalisuuteen, joka sulkee naisen pois”. Mm. nämä Rimmon-Kenanin ja Ahmedin ajatukset loivat teoreettisen kehyksen omalle tutkimukselleni, jossa keskeisellä sijalla olivat niin tekstien kirjoittamisen kontekstit (kirjallisuus, kulttuuri, sukupuoli) kuin itse tekstin ja kerronnan analyysi. Kerronnan ja naisten kulttuurihistorian viitekehyksessä naisten muistelmat voidaan tulkita eräänlaisiksi kielellisiksi teoiksi, joissa kirjoittajat muodostavat elämänsä ja kokemuksensa kielessä ja kielen kautta, jossa he puhuvat lukijalle, perheelleen, toisille naisille, itselleen (Ahmed 1998, 130, 134).

Muistelmat kirjallisuudenajoina

Muistelmia ja omaelämäkertoja on usein luonnehdittu teksteiksi, jotka ovat kaunokirjallisuuden ja historiankirjoituksen välimaastossa: niiden kerronnan keinot ja rakenne ovat kaunokirjallisia ja niiden perinteellinen funktio on olla faktuaalista kerrontaa elämästä. Omaelämäkerran määrittely kirjallisuudenajoina on osoittautunut yhtä ongelmalliseksi kuin monien muidenkin ns. itsestään selvien käsitteiden. ”Kaikki” voivat kirjoittaa oman omaelämäkertansa. Toisaalta olennainen havainto tutkimukseni kannalta on se, että omasta elämästä kirjoittaminen on kulttuurisidonnaista ja siihen vaikuttavat vahvasti kulttuuriset mallit ja konventiot, joiden kautta elämä jäsennetään kirjoitettuun muotoon (Eakin 1992, 72; Kelly 2000, 68).

Omassa tutkimuksessani en lähtenyt määrittelemään omaelämäkertaa tai muistelmia genrenä, vaikka rajasinkin tutkimusaineiston ulkopuolelle ns. fiktiiviset omaelämäkerrat. Venäläisessä ja muidenkin kieli- ja kulttuurialueiden kirjallisuudessa on runsaasti esimerkkejä kaunokirjallisuudesta, joiden päähenkilön sanotaan muistuttavan kovasti itse kirjailijaa, mutta ei tekstin perusteella yksiselitteisesti kuitenkaan viittaa kirjailijan henkilöön. Tämä ei tietenkään estä pitämästä teosta omaelämäkerrallisena eikä totuudenmukaisena kertomuksena.

Oma tutkimusaineistoni käsitti naisten kirjoittamia 1990-luvulla julkaistuja omaelämäkertoja ja muistelmia. Valitessani tutkimuskohteita siitä suhteellisen suuresta määrästä erilaisia omaelämäkerta- ja muistelmatekstejä, joita tuona aikana mm. kirjallisuuslehdissä julkaistiin, minua kiinnosti erityisesti kerronta, jossa minäkertoja voidaan tunnistaa tekijäksi. Noudatin täten ranskalaisen kirjallisuudentutkija Philippe Lejeunen 1970-luvulla kehittämää teoriaa omaelämäkerrallisesta sopimuksesta, jossa todetaan, että teksti on omaelämäkerta, jos päähenkilön, kertojan ja tekijän nimi on sama ja tekijän nimi kerrotaan nimilehdellä (1989, 11, 22). Tätä määritelmää on oikeutetusti kritisoitu siitä syystä, ettei esimerkiksi naiskirjailijoilla ole kaikkina aikoina ollut edes mahdollisuutta julkisesti kirjoittaa omasta elämästään – näin heidän kirjoittamansa tekstit eivät kelvanneet omaelämäkerran kaanoniin. Omasta näkökulmastani oli kuitenkin mielenkiintoista tutkia nimenomaan tekstejä, joissa naistekijät julkisesti kirjoittavat omasta elämästään: miten he sen tekevät ja mistä kirjoittavat?

Muistelmat ja omaelämäkerralliset tekstit olivat jo neuvostoaikana suosittu kirjallisuudenlaji. Sosialistisen realismin kerrontapa ja ”etiketti” näkyivät myös muistelmien kerronnassa, jossa tärkeällä sijalla olivat usein toisaalta kuvatun elämäntarinan tyypillisuus ja yleisyys, jolloin tekijä-kertoja oli oman aikansa ja sukupolvensa edustaja, ja toisaalta tekijä-kertojan poikkeuksellisuus, eli hänen tehtävänsä sukupolvensa puolestapuhujana sekä tiedon ja kokemuksen välittäjänä (vallankumouksesta, sosialistisesta

liikkeestä) nuoremmille sukupolville (ks. Balina 2003, 190; Kelly 2000; Liljeström 2004, 46-53). Yksi perustava lähtökohta neuvostomuistelmassa ja niiden tutkimisessa on ollut kirjoittajan ja hänen aikansa väliset suhteet, eli on ollut eri syistä tärkeää tuoda esille, kuinka tyypillisiä ja yleisiä piirteitä kirjailijan kertomus omasta elämästään sisältää verrattuna oman sukupolvensa ja aikansa kansalaisten elämäntapaan. Kysymys ei ole tietenkään monoliittisestä diskurssista, jossa ei olisi ollut murtumia ja ristiriitaisuuksia. Jo 1950-luvulla eräät kirjailijat halusivat kritisoida sosialistisen realismin mukaista kerrontatapaa ja alkoivat kirjoittaa tavoilla, jotka imitoivat pikemminkin muistamisen subjektiivista ja assosiativista prosessia (Balina 2003, 191). Minuuden ja oman ajan väliset suhteet näyttävät kuitenkin olevan muistelmakirjoittajille ajankohtaisia näihin päiviin asti. Marina Balinan (1992, 24) mukaan 1980-luvun muistelmia leimaa ennen kaikkea niiden subjektiivisuus, jonka avulla kirjoittajat haluavat käsitellä yhteiskuntaa ja omaa paikkaansa siinä henkilökohtaisen, yksilöllisen historiansa kautta etsimättä ininkään elämänsä tyypillisiä piirteitä. Käyttämäni aineiston perusteella voidaan myös havaita, että ainakin osa kirjoittajista tahtoo tuoda yksilöllisen, subjektiivisen kokemuksen ensisijaisesti esille, vaikka samalla toteaakin haluavansa kirjoittaa samalla myös ”oman sukupolvensa edustajana”. Niinpä esimerkiksi Maija Plisetskaja nimeää muistelmansa: *Minä, Maija Plisetskaja*, mutta haluaa kertoa oman elämänsä kautta myös miten neuvostotaiteilijat yleensä elivät.

Muistelmien kirjoittajat

Aineistoni tekstien kirjoittajat ovat elämän eri alueilta ja osa heistä on myös hyvin tunnettuja: balettitaiteilija Maija Plisetskaja (s.1925), tunnettu dissidentti Jelena Bonner (s.1923), Stalinin ajan vankileirin läpikäynyt näyttelijä Tamara Petkevits (s.1920), kirjallisuushistorioitsija Emma Gerštein (1903-2002) ja feministikirjailija-poliitikko Maria Arbatova (s.1957). Kaikki kirjoittajat ovat hyvin koulutettuja, intellektuel-

leja, urbaaneja naisia, ja heidän näkökulmansa Neuvostoliittoon ja sen yhteiskuntajärjestelmään on kriittinen. Väittämättä, että nämä tekstit olisivat kattava otos julkaistujen muistelmien määrästä, nämä viisi tekstiä kuitenkin omalta osaltaan edustavat tiettyjä muistelmakirjallisuuden ”tyyppejä”, joita voidaan tunnistaa 1990-luvulla julkaistujen muistelmaja omaelämäkerrallisten tekstien kirjosta.

Tamara Petkevitsin vankileiri-muistelmat *Žizn – sapožok neparnyi* (1993) liittyvät jo aikaisemmin, ns. suojasään aikana (1950-60-luvulla), alkaneeseen muistelu- ja todistamisprosessiin. Aikanaan tämä prosessi vaiettiin (Smith 1996, 2, 37-38) eikä vankileirille lähetettyjen, sieltä selvinneiden, siellä kuolleiden tai heidän läheistensä kohtaloa käsitelty julkisesti. 1980-luvun puolivälistä alkaneen perestroikan aikana vankileiri-kysymys nousi uudestaan pintaan ja on siitä lähtien ollut aiheena muistelmissa mutta myös tieteellisissä tutkimuksissa (Larin 2000). Vankileirimuistelmia on alettu tutkia viime aikoina myös kirjallisuudentutkimuksen kannalta, estetiikan näkökulmasta (ks. Toker 2000).

Maija Plisetskajan muistelmat *Ja, Maija Plisetskaja...* (1996, ensimmäinen julkaisu 1994)¹ jatkaa laulaja Galina Višnevskajan 1980-luvulla kirjoittaman muistelmatekstin teemaa kuuluisien neuvostoajan taiteilijoiden elämästä näyttämöllä ja kulisseissa. Kuuluisien neuvostoajan taiteilijoiden – esiintyjien, laulajien, näyttelijöiden – muistelmista, on tullut näkyvä osa kustantajien tarjontaa, populaaria kirjallisuutta, joka myy hyvin (Ovsjannikov 2000; Prokhorov 2003). Plisetskajan teksti kertoo tekijänsä lapsuudesta, perheen kohtalosta vuoden 1937 puhdistuksissa ja tanssijan tiestä neuvostobaletin huipulle minäkertojan ironisen äänen kautta.

Jelena Bonnerin muistelmat *Dotški – materi* (1994, ensimmäinen julkaisu 1991)² edustaa toisinajattelijan ja ihmisoikeuksien puolesta toimivan muistelmia neuvostoajalta, erityisesti 1930-luvulta, kun monet poliittiseen eliittiin kuuluneet perheet joutuivat puhdistusten kohteeksi. Vuosi 1937 on ollut se merkittävä vuosi, josta on tullut monien romaanien, kertomusten

ja elokuvien aihe. Bonner kuvaa lapsuuttaan 1930-luvulla ennen puhdistuksia muodostaen oman näkemyksensä siitä, miten hänestä tuli ”Jelena Bonner”.

Plisetskaja, Bonner ja Petkevits ovat kaikki 1920-luvulla syntyneiden sukupolven edustajia, joiden perheiden kohtaloksi muodostui vuoden 1937 poliittiset puhdistukset. Aineiston vanhimman kirjoittajan Emma Geršteinin muistelmat *Memuary* (1998) kirjailija julkaisi ollessaan 95-vuotias. Korkea ikä luo oman perspektiivinsä muistelmiin ja selittää myös sitä arvostusta ja kunnioitusta, jota hän sai kirjan ilmestyttyä osakseen.³ Kirjassaan Gerštein käsittelee 1900-luvun alkupuolen merkittävien ja neuvosto aikana vainottujen modernistikirjailijoiden Osip ja Nadežda Mandelštamin sekä Anna Ahmatovan elämää ja tuotantoa. Kirjan tarkoitus on suurelta osin kirjoittaa modernismin historiaa ja rehabilitoida nuo kirjailijat ja heidän merkityksensä venäläisessä kulttuurissa (Smith 2001, 75).

Aineiston nuorin, Maria Arbatova, kirjoitti omaelämäkertansa *Mne 40 let* (1999) – kuten nimi kertoo – 40-vuotiaana. Arbatova on nytemmin TV:stä tuttu kuuluisuus, mutta 1980-luvulla hän oli näytelmäkirjailija, joka ei saanut tekstejään sensuurin läpi ja joka 1980-luvun lopulla löyhentyneen sensuurin myötä tuli tunnetuksi uuden teatterin edustajana ja rohkeita aiheita käsittelevien näytelmien kirjoittajana (Smith 1994). Arbatova on osa – ainakin hän on itse laskenut itsensä osaksi – uutta 1980-90-luvulla esiin nousutta naiskirjallisuutta, joka kirjoittaa naisen elämästä oman kokemuksensa kautta (Arbatova 1996). Hän on käsitellyt teksteissään mm. aborttia ja synnytystä, joista tuli juuri 1980-1990-lukujen taitteessa julkaistun naiskirjallisuuden keskeinen aihe.

Epätasaisuudestaan huolimatta – tai ehkä juuri siksi – nämä tekstit kuvastavat tilannetta 1990-luvun venäläisessä kulttuurissa. Tässä aineistossa ja näissä teksteissä on kyse, kuten kirjallisuuden ja kulttuurintutkija Mihail Epštein (1991, 226) on todennut, tilasta, joka vallitsi Venäjän kulttuurissa tultaessa 1990-luvulle. Tuolloin eri historiallisina aikoina käydyt pro-

sessit tulivat samanaikaisesti samaan ajalliseen tilaan, kun jo vuosikymmeniä sitten kirjoitettuja mutta aikaisemmin sensuurin kieltämiä tekstejä alettiin julkaista ja esim. *underground*-kirjailijat pääsivät julkaisemaan tekstejään. Siten eri aikoina kirjoitetut liittyvät samaan kulttuuriseen tilaan julkaisuajankohtansa kautta.

Ruumiillisuus

Yksi tutkimukseni tehtävistä oli asettaa naisten kirjoittamat muistelmat ja omaelämäkerrat venäläisen kulttuurin kontekstiin: mistä nämä tekstit tulevat ja mihin ne liittyvät? Kirjoittajien omien tavoitteiden lisäksi on tärkeää hahmottaa myös sitä, mihin nämä tekstit liittyvät omassa ajassaan, mitä ne kertovat omasta ajastaan. Tähän liittyen juuri naissubjektius (ks. edellä) tuo uuden näkökulman, joka voi tuoda teksteistä esiin erilaisia kerrostumia. Tutkin naissubjektuutta konkreettisesti tekstissä ilmenevän naiskertojan äänen kautta analysoimalla käytettyjä kerronstrategioita: miten minäkertojan, päähenkilön ja tekijän väliset tasot suhteutuvat toisiinsa, eli kenen kautta kerronta fokalisoidaan emotionaalisesti, kognitiivisesti ja ideologisesti.⁴ Yhdistän tähän myös kerrotun tematiikan, eli mitä aihepiirejä käsitellään ja miten se liittyy kulttuurissa ja yhteiskunnassa vallitseviin naiseuteen ja naiseen liitettuihin merkityksiin.

Jokaisen kirjoittajan teksti, kuten jo mainittiin, tuo esille tietoisien subjektiivisen näkökulman ja lähtökohdan kirjoittamiseen. Se voi ilmetä korostetusti jo muistelmatekstille annetusta nimestä (vrt. *Minä, Maija Plisetskaja*) tai kirjoitusstrategiasta, kuten Jelena Bonnerin tekstin motto: ”Tämä ei ole tapahtunut, mutta tämä on totta”. Kirjoittajat myös kuvaavat muistamisensa ja muisteluprosessinsa hyvin konkreettisena, aistillisena tapahtumana. Gerštein muistaa elävästi, kuinka hän omilla korvillaan kuuli, kuinka Osip Mandelštam luki haltioituneesti runojaan nuorelle Maria Petrovyhille. Plisetskaja kuvaa pikkutarkasti puuduttavat yksityiskohdat odottaessaan pääsyä esiintymään Stalinin 70-vuotisjuhlakonserttiin, jonne hänet oli valittu

yhdeksi esiintyjäksi. Bonner kirjoittaa useaan otteeseen tuoksuista ja mauista sekä ilon, surun ja pelon tunteista lapsuuden ajoilta.

Muistamisen ruumiillisuus ei näissä teksteissä kuitenkaan pääty vain kaukaisten tapahtumien muisteluun, vaan siinä voidaan nähdä liittyviä myös naisen kokemuksen esittämiseen venäläisen kirjallisuus- ja kulttuurihistorian kontekstissa. Venäläinen feministifilosofi Irina Žerebkina, joka omassa työssään soveltaa ennakkoluulottomasti länsimaista psykoanalyttistä ja feminististä teoriaa, väittää, että myöhäisneuvostojen ja Neuvostoliiton jälkeisen ajan, 1980-1990-lukujen taitteen, naiskirjallisuus esittää naissukupuolen ruumiillisten, biologisten, jopa fysiologisten parametrien kautta, juuri sen kautta mikä neuvostokulttuurissa oli aiemmin poissa: vietit, tarpeet ja toiminnot, jotka liittyvät naisen ruumiiseen ja seksuaalisuuteen (Žerebkina 2003, 180). Samoin ovat kirjallisuudentutkijat Regina Nohejl (1995), Helena Goscilo (1996) ja Christina Parnell (2000) esittäneet, että uusi venäläisten naisten kirjoittama proosa lausuu julki naisten sosiaalisen ja ruumiillisen (jokapäiväisen) kokemuksen yksityiskohtia myöten. Näiden tutkijoiden löydökset venäläisestä uudesta naisten kirjoittamasta proosasta osoittavat, että 1980-1990-lukujen vaihde oli eräänlainen läpimurto, jossa ”naiskirjallisuudesta” tuli oma, aikaisemmasta poikkeava käsitteensä.⁵ Kuten kirjailija Svetlana Vasilenko toteaa kertoessaan Venäjän ensimmäisen *naiskirjailijoiksi* itsensä mieltävien kirjailijoiden ryhmän *Novyye amazonki* synnystä, heidän päämääränsä oli kirjoittaa ”oman elämänsä kautta”, saada tekstejään julkaistuksi ja osoittaa, että ”naiskirjallisuus ei ainoastaan ollut olemassa, vaan se oli ajan vaatimus” (Vasilenko 2000). Tämä ajatus ja tilanne ei ollut aivan uusi venäläisessä kulttuurissa. Jo aiempien vuosikymmenten aikana naiskirjailijat olivat alkaneet kirjoittaa enemmän nimenomaan omasta jokapäiväisestä elämästään, ja heillä oli oma naisvoittoinen lukijakuntansa, kuten Beth Holmgren esittää (2002). On kuitenkin ilmeistä, että nimenomaan 1980-90-lukujen taitteessa

naiskirjallisuus nousi esiin terävämmin ja eri tavalla kuin aikaisemmin.⁶

Edellä mainittu on taustana sille, mitä tutkimusaineiston muistelmista käy ilmi. Kirjoittajat eivät sinänsä – lukuun ottamatta Maria Arbatovaa – ole naiskirjallisuuden edustajia tietoisena strategiana, vaan heidän kirjoituksensa heijastaa kulttuurissa vallitsevaa tilaa, jolloin aiemmin vaiettu, ei-julkinen osa naisen elämää ja siitä kertominen tulee osaksi subjektiutta (subjektina toimimista) ja omaa identiteettiä.

Minuuden ja ruumiin kokemukset

Tutkimieni tekstien kerronta muistuttaa toisiaan siinä, että kussakin kertomuksessa oman elämän ja oman minän tarina esitetään kärsimyksen ja kamppailun tuloksena saavutettuna. Vankileiri-muistelmista tämä on kaikkein selvimmillään, kun minäkertoja käy läpi vaihe vaiheelta oman kokemuksensa ja siitä selviytymisen kirjoittavaksi minäksi. Minäkertoja on toisaalta osallinen, silminnäkijä, joka jakaa kokemuksensa lukijan kanssa (Toker 1997, 209). Toisaalta minäkertoja käy myös retrospektiivisesti läpi menneisyyttään etsien ja löytäen, rakentaen minuuttaan, määritellen sitä, miten ”minusta tuli minä”. Huomattavaa on – kuten jo aiemmin mainitsin – että kerronnan keskipiste on korostetusti kertojan ja kirjoittajan subjektiivinen kokemus, eli yksittäisen ihmisen kokemus Neuvostoliiton historian käännteissä. Toisaalta voidaan nähdä, että juuri historian merkittävät tapahtumat oikeuttavat tämän kerronnan omasta subjektiivisesta, yksityisen ihmisen näkökulmasta – ja ovat tämän position tae (ks. Holmgren 1994, 128).

Kaikki kirjoittajat myös väittävät kirjoittavansa totuuden, ”oman totuutensa”, menneisyydestä. Toisin sanoen he eivät sanoudu irti tavanomaisesta realistisesta muistelmadiskurssista, he eivät luo uutta vallankumouksellista kieltä tai tapaa kirjoittaa, vaan heidän tavoitteenaan on enemmän tai vähemmän realistinen kuvaus. Kirjoitustavaltaan nämä tekstit eivät siis ole uudistavia tai omaperäisiä, vaikka Bonnerin tekstistä voidaan löytää kirjoittamisen kannalta mielenkiintoisia

ilmauksia.⁷ Näissä teksteissä ei pyritä purkamaan minuutta, vaikka postmodernistinen filosofia ja kirjallisuus on jo hylännyt koherentin minuuden ihanteen, vaan niissä elvytetään minuus, etsitään yhteyttä eri ajanjaksojen, menneisyyden ja nykyisyyden, eri identiteettien välillä. Kertominen eheyttää minän. Tämä tapahtuu kirjoittamisen kautta, kerronta itsessään on väline sekä ”ei-julkisen” kokemuksen merkityksellistämiseksi että sen tuomiseksi osaksi minää ja osaksi ympäröivää yhteisöä kerronnan kautta.

Arbatova kirjoittaa omaelämäkertansa ensimmäisen painoksen vastaanotosta, että sen julkaisun jälkeen sadat naiset tulivat hänen luokseen kertomaan omista kokemuksistaan tai sanomaan, että he olivat samastuneet kirjan tapahtumiin ja kokeneet omissa elämässään saman (Arbatova 2002). Ei-julkisen, aiemmin julkituomattoman naisen kokemuksen kuvaaminen kirjallisuudessa on tärkeä elementti tietoisuuden ja identiteetin vahvistamisessa.⁸

Ei-julkisen, aiemmin vaietun julkituomien omissa muistelmista, varsinkin kun tämä ei-julkinen ei koske suoranaisesti kirjoittajaa itseään, voidaan tulkita myös sensaatiohakuisesti paljastuskirjallisuudeksi. Gerštein kirjoittaa Mandelštamien kotielämästä, sukupuolielämästä, tavoista ”armottoman” yksityiskohtaisesti (ks. esim. Zolotonosov 1998). Hän käyttää hyväkseen sisäpiiriasemaansa ja dokumentoi oman silminnäkijän todistuksensa lukijoille, joista hän on kirjoituksessaan myös hyvin tietoinen. Žerebkina näkee tämän toisten seksuaalisuuden esiintuomisen tietoisena kirjoittamisstrategiana, jossa Gerštein luo itselleen subjektiaseman todellisuuden ”välittäjänä” (2001, 240). Samalla Geršteinin muistelmien minäkertoja tekee kuitenkin eron itsensä ja kuvaamiensa henkilöiden välillä sijoittaen seksuaalisen poikkeavuuden pois itsestään ja korostaakseen omaa moraalisuuttaan. Olen samaa mieltä siitä, että subjektiivisuuden ja objektiivisuuden välinen jännite on yksi Geršteinin tekstin keskeisistä piirteistä: kirjoittaja pyrkii luomaan mahdollisimman todenmukaisen kuvauksen runoilijoiden elämästä, ja hän kykenee tekemään sen siksi, että oli itse

seuraamassa tätä elämää läheltä. Hän esittää itsensä ikään kuin ”totuuden” välikappaleena.⁹ Toisista kertovan tarinan lomaan kirjoittaja kuitenkin sijoittaa myös oman minuutensa tarinan: sen, kuinka hän nuorena tunsu itsensä yhteiskunnan ulkopuoliseksi, ei löytänyt paikkaansa vaan oli ilman työtä ja statusta, yritti itsemurhaa, tutustui sitten Mandelštameihin ja Ahmatovaan ja löysi heistä sieluntoverit. Oman minuuden tarina kulkee siten toisten, ”suurempien” ja merkittävämpien henkilöiden historian varjossa. Tätä on pidetty usein nimenomaan naisten kirjoituksen ja omaelämäkerran keskeisenä piirteenä. Julia Watson toteaa, että naiskirjailijalle kirjoittaminen toisten varjossa voi olla se, mikä vapauttaa hänet naisen elämän kuvausta koskevista tavanomaisista kaavoista (Watson 1988, 182).

Bonnerin teksti keskittyy aiheeseen, joka herättää toisaalta melko tavanomaisen assosiaation naisen elämästä, mutta toisaalta käsittelee historiaa tavanomaisesta poikkeavasta näkökulmasta: äitien ja tyttärien välisten suhteiden kautta. Päinvastoin kuin voisi odottaa, Bonner ei juuri mainitse kuuluisaa miestään, nobelisti Andrei Saharovia tässä tekstissä, mikä johtuu osittain siitä, että se keskittyy lapsuusmuistoihin ja että hän on kuvannut suhdettaan tähän muualla.¹⁰ Bonnerin lapsuus osui samaan aikaan kuin Stalinin aika. Lapsuus päättyy tekstissä siihen, kun isä pidätetään ja heidän kotonaan järjestetään etsintä, jossa hän joutuu olemaan läsnä. Myöhemmin myös äiti pidätetään ja lähetetään vankileirille. Bonner oli tällöin 14-vuotias.

Pidätystä edeltävä tarina kuitenkin kertoo turvatusta ja onnellisesta lapsuudesta, jossa ei ollut puutetta, mutta jota varjostivat etäinen suhde äitiin ja biologisen isän hahmo, joka aika ajoin ilmestyy hämmentämään Bonnerin elämää. Tekstin läpi kulkeva punainen lanka on naissukupolvien väliset suhteet, jotka muotoutuvat yhteiskunnallisten muutosten mukana ristiriitaisiksi: Bonnerin äidinäiti on entisen järjestelmän kannattaja, hän on itsenäinen nainen, ”matriarkka”, joka ei hyväksy tyttärensä intoa uudesta kommunistisesta yhteiskuntajärjestelmästä eikä tämän elämäntapaa. Jelena

Bonnerin äiti on ”uusi nainen”, joka yhtäläillä miehensä kanssa haluaa osallistua yhteiskunnalliseen elämään ja jolle lasten ja kodin hoito ei tuo elämän pääsisältöä. Bonner itse puolestaan joutuu myöhemmin huolehtimaan itsestään, veljestyään ja äidistäänkin, kun tämän ihailema järjestys pettää, tappaa aviomiehen ja tuomitsee hänet itsensä vankileirille. Teksti kuvaa, kuinka Bonnerista tuli ensin perheen ja sittemmin ihmisoikeusaktivistina yhteiskunnan hoivaaja ja kuinka hänen äitinsä arvomaailma kuitenkin kääntyi toiseen suuntaan, kun hän isoäitinä osasi iloita lastenlapsistaan.

Bonnerin tekstin toinen kohokohta ja ”lapsuuden loppu” liittyy hänen tulemiseensa täysikavuiseksi naiseksi. Ensimmäisissä kuukautisissa ei sinänsä ole mitään ihmeteltävää tai epä-tavanomaista, vaan se on naisen elämään liittyvä asia. On kuitenkin poikkeuksellista, että Bonner kirjoittaa tästä aiheesta muistelmissaan melko yksityiskohtaisesti. Tapahtuma liittyy edelleen äidin ja tyttären välisiin suhteisiin, siihen miten äidin kautta tyttärelle välittyi käsityksiä naisuudesta ja seksuaalisuudesta. Bonner hämmästelee omaa tietämättömyyttään keskeisimpiä ihmisen ja naisen elämään kuuluvia asioita kohtaan, ja voi olettaa, että hän halusi kirjoituksellaan rikkoa ruumiillisuuteen liittyvää hiljaisuutta ja siten osaltaan poistaa siitä seuraavaa tietämättömyyden ja häpeän tunnetta.

Muissa 1920-luvun sukupolven kirjoittajien teksteissä (Plisetskajan, Petkevitsin) vuoden 1937 puhdistukset tuovat oman vireensä kirjoittamiseen: siinä korostuu kriittisyys ja kärsimys, jotka kohtasivat perheitä ja josta ei voi olla puhumatta. Plisetskajan teksti kuitenkin keskittyy miltei yksinomaan hänen julkiseen rooliinsa ja uraansa balettianssijana, ja yksityiselämän käänteet nähdään tämän julkisen uran ja sen etenemisen kautta. Tekijän ja kertojan voidaan sanoa korostavan omaa poikkeuksellisuuttaan naistaiteilijana. Ruumiillisuus ja naisellisuus ovat läsnä, ja tekstissä omistetaan kokonainen luku aiheelle ”kuinka pukeuduin”. Kirja sisältää suuren määrän kuvia balettianssijasta huippurooleissaan kauniissa, naisellisissa esiintymis-

puvuissa. Mielenkiintoista on, että kirjan sisällä olevat kuvat poikkeavat venäläisen laitoksen kannessa olevasta kuvasta, jossa Plisetskaja esitetään mustassa vartalonmyötäisessä puvussa seisomassa varpaillaan omenan päällä toinen jalka korkealla pään yläpuolella. Kansikuva esittää tanssijan pikemminkin androgyyninä modernina tanssijana kuin eteerisenä ja viattomana ”joutsenena” ja kuvastaa myös tekstin kerronnan tyyliä, jonka kautta Plisetskaja esittää itsensä mieluummin epätavanomaisena, poikkeuksellisenä naisena ja taiteilijana, jonka elämä on tiukasti alistettu taiteelle.¹¹

Petkevitsin teksti tuo esille vankileiriin liittyvän pitkään vaietun aiheen: siellä tapahtuneet raiskaukset, joista alettiin puhua vasta perestroikan ja glasnostin myötä.¹² Teksti ei kuitenkaan keskity pelkästään kärsimykseen, vaan se sisältää kuvauksia ”hyvistä ihmisistä”, joiden avulla selviytyminen vankileirillä tuli mahdolliseksi, sekä kuvauksen ”ensimmäisestä todellisesta rakkaudesta”, joka oli käännekohta päähenkilön elämässä. Vankileirillä koettu nautinto on yksi keino myös tuoda päähenkilö ja hänen kokemuksensa lähemmäs lukijaa, joka ei ole kokenut vankileiriä. Se auttaa tekemään ymmärrettävämmäksi sen, miten vankileirillä saattoi selviytyä.

Arbatovan teksti kokoaa yhteen ja tiivistää monia teemoja muista teksteistä. Sen kirjoittaja on huomattavasti nuorempi kuin muut kirjoittajat ja elänyt eri aikana: hän on syntynyt 1950-luvulla, Stalinin kuoleman jälkeen. Kuitenkin hänen tekstissään on paljon samaa tematiikkaa liittyen traagisiin tapahtumiin – menetykseen, kärsimykseen – kuin muissakin. Arbatova joutui lapsena sairastetun polion takia moniin laitoksiin, joissa olemista hän vertaa tekstissään vankileiriin. Hän joutui elämään pitkiä aikoja ilman äidin ja isän huolenpitoa laitoksissa, joissa oli ”leirijärjestys” ja joissa joutui tekemään paljon työtä (Arbatova 1999, 34-35). Arbatova kuvaa lapsuuttaan karuna kouluna, joka teki hänestä erilaisen kuin muut nuoret, jotka vaikuttivat ”pikkulapsilta” (emt., 67). Hänestä tuli kokemuksensa ansiosta itsenäinen ja vahva. Oman feministiksi tulemisensa

hän sanoo johtuvan äidistään, jonka elämä oli omistettu kotirouvana olemiselle ja joka uhraisi oman uransa miehen uran takia (emt., 32). Arbatovan teksti kuvaa siten myös äitien ja tytärien välistä suhdetta ja menee siinä myös pidemmälle menneisyyteen. Itsensä uhraamishalun hän johdattaa äidinäitiinsä, joka joutui lapsena kärsimään isän ankarasta kasvatuksesta, mm. fyysisestä häpäisystä. Arbatova analysoi oman sukunsa vaiheita ymmärtääkseen, miksi hänestä on tullut se mitä hän on. Kuvaavaa on, että kertoja-tekijä itse tietenkin selvittää sen, mikä oli vialla äidinäidin ja äidin elämässä, ja että hän on nyt päässyt tästä sukurasitteesta (uhrautumisesta) eroon ja voi toteuttaa omaa naiseuttaan sekä äitinä että menestyvänä kirjailijana ja yhteiskunnallisena toimijana. Tekstissä rakennetaan loppujen lopuksi melko ihanteellinen kuva feministisankarittaresta, joka on käynyt läpi karuja kokemuksia, mutta selvinnyt niistä ja viettää nyt menestyksestä elämää. Länsimaisia 1970-1980-luvun feministisiä omaelämäkertoja tutkinut Rita Felski kirjoittaa, että näissä länsimaisissa omaelämäkerroissa käytettiin usein autenttisuutta ja samastumista korostavia kirjoitustapoja, jolloin lukija saattoi samastua feministisankarittaren elämän tapahtumiin (Felski 1989, 97-98). Niissä luotiin eräänlainen ”mallitapaus”, tyypillinen elämänkaari, joka vastasi muidenkin kuvaa omasta elämästään (emt., 94). Myös Arbatova korostaa kirjoittaessaan naisiin kohdistuvasta väkivallasta ja raiskauksista, että ne olivat/ovat hyvin tyypillisiä tapahtumia naisten elämässä (1999, 123). Korostaessaan minuuttaan Arbatova toisaalta tuo esille omaa yksilöllisyyttään (Mne 40 let – Minä olen 40), toisaalta pyrkiessään esittämään tyypillistä kokemusta – joka palauttaa mieleen yllämainitut neuvostoajan muistelmat – hän rakentaa uusia naiseuden malleja.

Ruumiillisuuden kirjoittaminen

Käsiteltäessä naiseuden, minuuden ja kokemuksen esittämistä 1990-luvulla julkaistuissa venäläisten naisten muistelmissa ja omaelämäkerroissa on tärkeä paikantaa nämä tekstit

yhteiskunnassa ja kulttuurissa vallitseviin puhetapoihin ja käytänteisiin. Tekstit liittyvät toisaalta kulttuurissa vallalla oleviin prosesseihin: historian uudelleen kirjoittamiseen, kriittiseen suhtautumiseen neuvostoaikaan, mutta myös kirjallisuuden markkinoiden muutokseen. Kuuluisien henkilöiden muistelmat myyvät hyvin, ja osa tutkimukseni materiaalista kuuluu tähän kategoriaan. Tekstit eivät sinänsä tuoneet esille mitään radikaalia ja ennennäkemätöntä suhteessa neuvostomenneisyyteen ja siitä kertomiseen. Subjektiviisuuden korostus on niissä pikemminkin jopa odotettu piirre, kun historian tapahtumia katsotaan yksilön näkökulman ja kokemuksen kautta. Suhteessa naisten kokemuksesta kirjoittamiseen nämä muistelmat tuovat oireellisesti esiin sen, mikä neuvostoaikana kuului ei-julkisen elämän alueeseen: naisen ruumiillisuuden ja seksuaalisuuden. 1980-1990-

lukujen taitteessa naiskirjailijat toivat tietoisena strategianaan esille oman ruumiillisen kokemuksensa, koska kokivat sen esittämisen puuttuvan venäläisestä kulttuurista. Vaikka nämä ruumiillisuuden ja seksuaalisuuden kokemukset liittyvät useimmiten kärsimykseen, kipuun ja häpeään, joukossa on silti myös myönteisiä, nautinnon ja vahvan itsetunnon kuvauksia, kuten Petkevitišin ja Arbatovan tekstit osoittavat. Nämä muistelmatekstit tuovat esille sen, että naisena kertominen ja oman elämäkokemuksen esille tuominen liittyvät kollektiiviseen naiseuden kokemusten esittämisen tarpeeseen sellaisessa historiallisessa ja kulttuurisessa tilanteessa, jossa mennyttä arvioidaan uudelleen ja sille annetaan toisenlaisia merkityksiä. Omaelämäkerralliset ja muistelmatekstit tuovat esiin kokemuksen, minuuden ja kulttuurin puolia, jotka jäävät usein historiankirjoituksen ulkopuolelle.

Viitteet

- 1 Kirja julkaistu myös suomeksi v. 2003.
- 2 Julkaistu myös suomeksi v. 1993.
- 3 Kirja sai vuonna 1998 jaetun mini-Bookerin parhaasta omaelämäkerrallisesta tekstistä.
- 4 Ks. fokalisoinnista Rimmon-Kenan (1991).
- 5 Ks. Holmgrenin artikkeli sodanjälkeisen, perestroikaa edeltävän ja perestroikan jälkeisen naiskirjallisuuden suhteista. Holmgrenin mukaan perestroikan naiskirjailijat sanoutuivat irti sodanjälkeisen ajan naiskirjailijoiden kuvaaman naisen elämän valoisuudesta ja lämmöstä keskittymällä yksinomaan naisten elämän ja todellisuuden pimeisiin puoliin (2002, 239-240).
- 6 Nyttemmin, 2000-luvulla, naisen nimi ja sukupuoli ovat tulleet kirjallisuudessa ja kulttuurissa tietoiseksi performatiiviseksi keinoksi, mikä ilmeni esimerkiksi siinä, että jotkut miesdekkarikirjailijat käyttivät naispseudonyymiä, koska se oli myyvämpi. Žerebkina esittää, että ensimmäistä kertaa Venäjän kulttuurin historiassa naispseudonyymi on arvostetumpi kuin miespseudonyymi (2003, 206).
- 7 Esim. ”Muisteleminen on sitä, kun ei tiedä, mitä edessä päin on. (...) Joka kerta kun istuuduin koneen ääreen, en tiennyt minne se minut jotta” (Bonner 1994, 5).
- 8 Tämä ei koske pelkästään naisia ryhmänä vaan myös muita ryhmiä, kokemuksia, menneisyyden tapahtumia, joita ei ole valtakulttuurin piirissä paljon kuvattu. Leigh Gilmore toteaa, että omaelämäkertaa käytetään strategisesti tuomaan esiin marginaaleina pidettyjä elämädiskursseja, kuten esimerkiksi homoseksuaalisuuden representaatioita (1994, 228-229).
- 9 Geršteinin mukaan muistelmien kirjoittajalla on oltava erityinen muisti, joka säilyttää puheen intonaatiot, eleet ja sanamuodot vuosikymmeniä sellaisinaan (1999, 19).
- 10 Bonner on kirjoittanut aiheesta kirjan *Postskriptum*, joka on julkaistu myös suomeksi: *Yhdessä yksin* (1987).
- 11 Plisetskaja kirjoittaa esimerkiksi, että hän halusi mieluummin tanssia kuin hoivata lapsia mainitessaan, kuinka havaittuaan olevansa raskaana päätti tehdä abortin (Plisetskaja 1996, 221-222)
- 12 Ensimmäisten joukossa niitä kuvasi Jelena Glinka (1989).

- Ahmed, Sara (1998), *Differences That Matter. Feminist Theory and Postmodernism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Aleksievitš, Svetlana (2000), V poiskah vetšnego tšeloveka. – *Voprosy literary* 1, 37-43.
- Arbatova, Maria, (1999), *Mne 40 let. Avtobiografitišeski roman*. Moskva: Zaharov-Ast.
- Arbatova, Marija (2002), *Proštšanije s XX vekom. Avtobiografitišeskaja proza*. Moskva: Eksmo.
- Arbatova, Maria (1995), Ženskaja literatura kak fakt sostojatelnosti otetšestvennogo feminizma. – *Preobraženije. Russki feministiski žurnal* 3, 26-27.
- Balina, Marina (2003), The Tale of Bygone Years. Reconstructing the Past in the Contemporary Russian Memoir. – *The Russian Memoir*. Ed. Holmgren, Beth. Evanston, Illinois: Northwestern University Press, 186-209.
- Balina, Marina (1992), The Autobiographies of Glasnost. The Question of Genre in Russian Autobiographical Memoirs of the 1980s. – *a/b: Auto/Biography Studies* 7, 1, 13-26.
- Bonner, Jelena (1994), *Dotški – materi*. Moskva.
- Borštšagovski, Aleksandr (1999), Voзраст memuarov. – *Voprosy literary* 1, 10-12.
- Bossinade, Johanna (2000), *Poststrukturalistische Literaturtheorie*. Weimar: Verlag J.B. Metzler Stuttgart.
- Brodzki, Bella & Schenck, Celeste (1988), Introduction. – *Life/Lines: Theorizing Women's Autobiography*. Ed. Brodzki, Bella; Schenck, Celeste. New York: Cornell University Press, 1-15.
- Eakin, John Paul (1992), *Touching the World. Reference in Autobiography*. Princeton University Press.
- Epštein, Mihail (1991), Posle buduštševa. O novom soznanii v literature. – *Znamja* 1, 217-230.
- Felski, Rita (1989), *Beyond Feminist Aesthetics. Feminist Literature and Social Change*. Massachusetts: Harvard University Press.
- Gandlevski, Sergei (1999), Vernut javi ubeditelnost. – *Voprosy literary*, 1, 13-15.
- Gerštštein, Emma (1999), O memuarah i šire. – *Voprosy literary* 1, 15-19.
- Gerštštein, Emma (1998), *Memuary*. Sankt-Peterburg: Inapress.
- Gilmore, Leigh (1994), *Autobiographics. A Feminist Theory of Women's Self-Representation*. Ithaca: Cornell University Press.
- Glinka, Jelena (1989), Kolymski tramvai srednei tjažesti. – *Neva* 10, 111-113.
- Goscilo, Helena (1996), *Dehexing Sex. Russian Womanhood During and After Glasnost*. The University of Michigan Press.
- Gradskova, Julia (2002), Frauenbiographien und die "Neuschreibung der Geschichte". Der Fall UdSSR. – *Russische Kultur und Gender Studies*. Hrsg. Cheauré, Elisabeth & Heyder, Carolin. Berlin: Arno Spitz, 503-518.
- Heldt, Barbara (1987), *Terrible Perfection. Women in Russian Literature*. Bloomington: Indiana University Press.
- Holmgren, Beth (2002), Writing the Female Body Politic (1945–1985). – *A History of Women's Writing in Russia*. Ed. Barker, Adele Marie; Gheith, Jehanne M. Cambridge: Cambridge University Press, 225-242.
- Holmgren, Beth (1994), For the Good of the Cause. Russian Women's Autobiography in the Twentieth Century. – *Women Writers in Russian Literature*. Ed. Toby W. Clyman & Diana Greene. Westport: Praeger, 127-148.
- Holmgren, Beth (1993), *Women's Works in Stalin's Time. On Lidiia Chukovskaia and Nadezhda Mandelstam*. Bloomington: Indiana University Press.
- Hoogenboom, Hilde (1996), Vera Figner and Revolutionary Autobiographies. The Influence of Gender on Genre. – *Women in Russia and Ukraine*. Ed. Marsh, Rosalind. Cambridge: Cambridge University Press, 78-93.
- Kelly, Catriona (2000), The Authorised Version: The Auto/Biographies of Vera Panova. – *Models of Self. Russian Women's Autobiographical Texts*. Ed. Liljeström, Marianne; Rosenholm Arja; Savkina, Irina. Helsinki: Kikimora, 63-80.
- Kosonen, Päivi (1995), *Samuudesta eroon. Naistekijän osuus George Gusdorfin, Philippe Lejeunen, Paul de Manin ja Nancy K. Millerin autobiografiateorioissa*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Larin, Sergei (2000), Neizžittoje prošloje. – *Novyi mir* 12, 211-214.
- Liljeström, Marianne (2004), *Useful Selves. Russian Women's Autobiographical Texts from the Post-war Period*. Helsinki: Kikimora.
- Liljeström Marianne; Rosenholm, Arja; Savkina, Irina (eds.) (2000), *Models of Self. Russian Women's Autobiographical Texts*. Helsinki: Kikimora.
- Marsh, Rosalind (1995), *History and Literature in Contemporary Russia*. Macmillan.
- Nohejl, Regina (1996), *Metšty i košmary. O telesnom i seksualnom v postsovetskoj ženskoj proze. – Preobraženije*. Russki feministiski žurnal, 4, 54-61.
- Ovsjannikov, Ju. (2000), Ob izdatelskoj kulture. – *Voprosy literary* 1, 14-16.
- Parnell, Christina (2000), Weiblichkeit als Differenz. Erkundungen in der Prosa russischer

- Gegenwartsautorinnen. – *Frauen in der Kultur. Tendenzen in Mittel- und Osteuropa nach der Wende*. Hrsg. Engel, Christine; Reck, Renate. Innsbruck, 159-178.
- Petkevič, Tamara (1993), *Žizn – sapožok neparnyi. Vospominanija*. Sankt-Peterburg: Astraliuks.
- Plisetskaja, Maija (1996/1994), *Ja, Maija Plisetskaja...* Moskva: Novosti.
- Prokhorov, Alexander (2003), Accommodating Consumers' Desires. El'dar Rozanov's Memoirs in Soviet and Post-Soviet Russia. – *The Russian Memoir*. Ed. Holmgren, Beth. Evanston: Northwestern University Press, 70-89.
- Rimmon-Kenan, Shlomith (1995), Kerronta, representaatio, minä. – *Subjekti. Minä. Itse. Kirjoituskielestä, kirjallisuudesta, filosofiasta*. Toim. Lyytikäinen, Pirjo. Helsinki: SKS, 13-34.
- Rimmon-Kenan, Shlomith (1991), *Kertomuksen poetiikka*. Suom. Auli Viikari. Tampere: Tammer-Paino.
- Rytkönen, Marja (2004), *About the Self and the Time. On the Autobiographical Texts by E. Gerštejn, T. Petkevič, E. Bonner, M. Pliseckaja and M. Arbatova*. Tampere: Tampere University Press.
- Savkina, Irina (2001), *Pišu sebja... Avtodokumentalnye ženskije teksty v russkoi literature pervoi poloviny XIX veka*. Tampere: Tampere University Press.
- Smith, Alexandra (2001), The Memoirs of Emma Gershtein and Nikolai Khardzhiev, and the Modernist Canon in Soviet and Post-Soviet Russia. – *Australian Slavonic and East European Studies* 15, 1–2, 75-91.
- Smith, Kathleen E. (1996), *Remembering Stalin's Victims. Popular Memory and the End of the USSR*. Ithaca: Cornell University Press.
- Smith, Melissa T. (1994), Arbatova, Maria Ivanovna. – *Dictionary of Russian Women Writers*. Ed. Ledkovsky Marina; Rosenthal, Charlotte; Zirin, Mary. Westport Greenwoodpress, 36-37.
- Toker, Leona (2000), *Return from the Archipelago. Narratives of Gulag Survivors*. Bloomington: Indiana University Press.
- Toker, Leona (1997), Towards a Poetics of Documentary Prose – from the Perspective of Gulag Testimonies. – *Poetics Today* 18, 2, 187-222.
- Watson, Julia (1988), Shadowed Presence: Modern Women Writers' Autobiographies and the Other. – *Studies in Autobiography*. Ed. Olney, James. New York: Oxford University Press, 180-189.
- Zolotonosov, Mihail (1998), Bespoštšadnaja Emma. Zametki o memuarah Emmy Gerštejn. – *Moskovskije novosti* 40, 22.
- Žerebkina, Irina (2003), *Gendernyje 90-e, ili fallosa ne suštšestvujet*. Sankt-Peterburg: Aleteja.
- Žerebkina, Irina (2001), *Strast. Ženskoje telo i ženskaja seksualnost v Rossii*. Sankt-Peterburg: Aleteja.